

واکاوی مفهومی عنصر «مقاومت در برابر نظام سلطه» در گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در فرایند انقلاب اسلامی^۱

محمد رضا مولائی*

چکیده

بررسی جایگاه عنصر مقاومت در برابر نظام سلطه و واکاوی مفهومی آن در گفتمان جامعه مدرسین، در طی چهار دهه گذشته از پیروزی انقلاب، مسئله اصلی این پژوهش بود که با کاربست روش تحلیل گفتمان لاکلا و موف انجام گردید. یافته‌ها نشان داد عنصر مقابله با نظام سلطه، از دهه اول، به‌عنوان یکی از دال‌های مورد تأکید، در گفتمان جامعه مدرسین تثبیت شده و این تشکل طی سال‌های دهه دوم تا چهارم، علاوه بر اهتمام به جلوگیری از اشاعه برخی لغزش‌های معنایی در فضاهای تصمیم‌گیری سیاسی و رسانه‌ای، این عنصر را بدون کاهش دامنه و با برجستگی بیشتر، در ساختار گفتمان خود حفظ نموده است. همچنین بخش فرامحیطی گفتمان جامعه مدرسین، معطوف به گسترش و تقویت گفتمان مقاومت در جهان اسلام و مقابله با اقدامات مخرب نظام سلطه در این کشورها بوده است. این یافته‌ها مؤید اهتمام فزاینده جامعه مدرسین به حفظ اصالت گفتمان انقلاب اسلامی و ظرفیت‌های انقلابی آن می‌باشد.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، گفتمان انقلاب، نظام سلطه، جامعه مدرسین، جهان اسلام، آمریکا.

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد.

*. استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۳۰

طرح مسئله

انقلاب اسلامی ایران، نقطه عطفی در تاریخ تحولات سیاسی و اجتماعی ایران معاصر و نقطه آغازی بر پایان فرایندهای یک‌تازانه سلطه‌گری در نظام بین‌الملل - به‌خصوص در منطقه خاورمیانه و جهان اسلام - بوده است. بدون شک برخورداری انقلاب اسلامی از آرمان عدم تعهد در مقابل سلطه‌گران و مقاومت در برابر آنان، از جمله ویژگی‌های منحصر به فرد این انقلاب به‌شمار می‌رود. پیروزی انقلاب اسلامی در شرایطی به وقوع پیوست که ایران به یکی از کانونی‌ترین مناطق مورد رقابت و مخاصمه دو ابرقدرت شرق و غرب تبدیل شده بود و قدرت‌های سلطه‌گر، توجه ویژه‌ای برای حفظ آن در زنجیره کشورهای تحت‌سلطه و نفوذ خود داشتند. آرمان ضد نظام سلطه در ادبیات انقلاب اسلامی، از یک طرف، از باور به توحید و نفی قدرت‌های فرعونی در مقابل اراده و قدرت الهی نشئت می‌گرفت و از طرف دیگر، از تجربه ملت ایران، که به لطف حاکمان وابسته خود، دهه‌های متمادی تحت‌سلطه مستقیم و غیرمستقیم سلطه‌گران بین‌المللی قرار داشته، برخاسته بود. جریان یافتن این سرمایه‌گران‌بهای اعتقادی و تاریخی در بستر موج و خروشان انقلاب اسلامی، زمینه‌ساز پاره شدن تارهای تسلط سلطه‌گران بر ایران و نیز مواجه شدن آنان با فرایندها و حرکت‌های کم‌و‌بیش قدرتمند مقابله‌گرایانه در جهان اسلام و تقویت نهضت‌های آزادی‌بخش در کشورهای تحت‌سلطه، پس از پیروزی انقلاب بوده است. در طی چهار دهه گذشته، علی‌رغم سرمایه‌گذاری‌های کلان نظام سلطه، برای وادار نمودن نظام سیاسی ایران به عقب‌نشینی از آرمان‌ها و ظرفیت‌های انقلابی، جمهوری اسلامی ایران با حفظ و گسترش آرمان و شعار «نه شرقی و نه غربی»، شکل‌گیری بزرگترین جبهه مقاومت در برابر قدرت‌های سلطه‌گر در منطقه خاورمیانه را مهندسی نموده است. بدون شک یکی از اصلی‌ترین عوامل زمینه‌ساز شکل‌دهی جبهه مقاومت در برابر نظام سلطه، تثبیت اندیشه مقاومت به‌عنوان یکی از عناصر راهبردی، در ساختار گفتمان انقلاب اسلامی، از سال‌های اولیه پس از پیروزی بوده است.

گفتمان انقلاب اسلامی منظومه‌ای برگرفته از دال‌های شناور در فضاهاى گفتمان‌گونه پس از پیروزی انقلاب اسلامی است که در سال‌های اولیه پس از پیروزی، توسط افراد و گروه‌های سیاسی - اجتماعی با ذائقه‌ها و مسلک‌های متفاوت، مطرح می‌شد، اما در نهایت، آن عناصری که در راستای زنجیره هم‌ارزی با نظام معنایی انقلاب اسلامی قرار می‌گرفتند و با آرمان‌ها و اعتقادات مردم مسلمان و انقلابی مطابقت داشته و مورد توجه و پذیرش اکثریت مردم واقع شدند، به‌عنوان عناصر بنیادین گفتمان انقلاب اسلامی برگزیده و در درون آن تثبیت شدند. نظر به اینکه دامنه مفهومی این دال‌ها، از جمله دال مقاومت در برابر نظام سلطه، توسط گروه‌های سیاسی دارای پارادایم‌های فکری گوناگون، به شکل‌های

متفاوتی تفسیر می‌شدند، امام خمینی به‌عنوان رهبر انقلاب، بنیانگذار نظام جمهوری اسلامی و دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی،^۱ با الهام از اصول و آموزه‌های دینی و آرمان‌ها و ارزش‌های فرهنگی - تاریخی ملت ایران، سویه‌های مفهومی این دال‌ها را، از ماه‌های اولیه پس از پیروزی انقلاب، تبیین نمودند. این رهنمودها، به‌عنوان سیاست‌های کلان، نقش به‌سزائی در شکل‌دهی ساختار حقوقی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌ها و راهبردهای داخلی و بین‌المللی ایران داشته است. هرچند حفاظت و جهت‌دهی سیاست‌ها و راهبردهای نظام جمهوری اسلامی در مسیر نظام معنایی گفتمان انقلاب، پس از ارتحال حضرت امام علیه‌السلام، با رهبری حکیمانه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای و به‌روزرسانی‌های مفهومی این دال‌ها توسط معظم له تا به امروز تداوم داشته است، اما نتایج حاصل از برخی مطالعات در خصوص دیدگاه‌ها و عملکرد برخی سیاست‌ورزان - که در مقاطعی نیز عهده‌دار مسئولیت‌های مهمی در کشور بوده‌اند - و متن‌های تولید شده توسط گروه‌های سیاسی - فرهنگی منتسب به آنان، حاکی از وقوع تجدید نظر و باز تفسیرهای متفاوت نسبت به عنوان و مفهوم برخی از عناصر گفتمان انقلاب، از جمله مقاومت در برابر نظام سلطه، در طی سال‌های گذشته می‌باشد. براین اساس برخی از آنان، هرچند در اوایل پیروزی انقلاب اسلامی، خود را در درون محیط گفتمانی انقلاب اسلامی قرار می‌دادند، ضمن تجدیدنظر در پارادایم‌های معرفتی و هستی‌شناختی، با گذار از مواضع گفتمانی پیشین، زمینه ایجاد تردید در مبانی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری نگرش‌های متفاوت و رفتارهای هنجارشکنانه نسبت به نظام را فراهم آوردند.

بخشی از تجدیدنظرهای یاد شده، در خصوص نوع نگرش به نظام سلطه و چگونگی مواجهه با آن رخ داده است؛ به‌گونه‌ای که تفاوت معناداری میان مواضع قبلی و ثانویه آنان، نسبت به دال یاد شده مشاهده می‌شود. این در حالی است که سویه‌های مفهومی عنصر مقاومت در برابر نظام سلطه در اسناد بالادستی نظام، شامل آموزه‌های قرآنی، اصول اندیشه سیاسی تشیع، اندیشه سیاسی امام خمینی علیه‌السلام و رهبری معظم انقلاب و آرمان‌ها و مطالبات سیاسی - اجتماعی ملت ایران، به روشنی تبیین شده و علاوه بر این، نتایج زیان‌بار تداوم سیاست‌های خصمانه کشورهای سلطه‌گر در مواجهه با نظام جمهوری اسلامی در چهار دهه گذشته، پیش‌روی وجدان‌های بیدار قرار داشته است. نظر به اینکه استمرار پویایی و توان‌مندی نظام جمهوری اسلامی، ارتباط مستقیمی با حفظ ظرفیت‌های انقلابی گفتمان انقلاب اسلامی دارد و حذف یا تفسیر متفاوت هر یک از عناصر برساننده آن، می‌تواند زمینه استحاله ماهیت انقلابی نظام جمهوری اسلامی ایران را فراهم آورد، این پژوهش در راستای شناسایی گروه‌ها و تشکل‌های وفادار به

۱. براساس مفهوم تعریف شده در بخش چهارچوب نظری.

گفتمان انقلاب اسلامی که بدون هیچ‌گونه وادادگی، نه‌تنها در جهت و مسیر گفتمان انقلاب اسلامی ثابت قدم مانده‌اند، بلکه همچنان برای تثبیت و حفظ اصالت نظام معنایی آن، در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی تلاش می‌کنند، درصدد بررسی مواضع گفتمانی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، در خصوص نظام سلطه و مقاومت در برابر آن، برآمده است. انتخاب جامعه مدرسین از این جهت حائز اهمیت است که این تشکل، در شکل‌گیری و پیروزی انقلاب اسلامی و تثبیت گفتمان انقلاب در طول چهار دهه گذشته از نقش تعیین‌کننده‌ای برخوردار بوده است.

پیشینه پژوهش

براساس موارد نمایه شده در پایگاه‌های علمی، صالح (۱۳۸۵) در کتاب هشت جلدی *جامعه مدرسین از آغاز تا اکنون*، علاوه بر تبیین چگونگی شکل‌گیری جامعه مدرسین و ذکر شمه‌ای از فعالیت‌های سیاسی و فرهنگی پیش و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بیانیه‌های این تشکل در مورد مسائل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، از قبل از پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۸۴ را گرد آورده است. اکبری اسحاق‌وندی (۱۳۸۹) در مقاله «آشنایی با تشکل‌های روحانی: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم»، تاریخچه تشکیل، اهداف، اعضا، تشکیلات و نهادهای وابسته و نقش جامعه مدرسین در مبارزه با جریان‌ات التقاطی و نیز مواضع سیاسی آن در قبال برخی موضوعات را مورد بررسی قرار داده است. شفیعی فر و رحمتی (۱۳۸۹) در پژوهش «سیاست تعاملی ضد نظام سلطه» با هدف بررسی الگو و شاخص‌های نظریه سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تأکید کرده‌اند که جمهوری اسلامی به‌عنوان تنها دولت اسلامی سردمدار اردوگاه سلطه‌ستیزان، سیاستی نوین در عرصه روابط بین‌الملل با عنوان الگوی سیاست تعاملی ضد نظام سلطه ارائه داده است. نریمان، فوزی و انصاری (۱۳۹۰) در پژوهش «تحلیل گفتمانی اندیشه سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه در ارتباط با دیدگاه سیاسی امام خمینی»، ضمن توصیف گفتمان سیاسی جامعه مدرسین و نسبت‌سنجی آن با گفتمان سیاسی امام خمینی، نشان داده‌اند که گفتمان سیاسی این تشکل همواره مروج و مؤید گفتمان سیاسی امام خمینی بوده است. فوزی و نریمان (۱۳۹۱) در مقاله «اصول تفکر سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در دهه اول انقلاب»، گفتمان این تشکل را، در سه حوزه مسائل اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و اقتصادی مورد بررسی قرار داده‌اند. براساس یافته‌های این پژوهش، دال مرکزی گفتمان جامعه مدرسین، اجرای شریعت با محوریت ولی‌فقیه بوده است. عباسی (۱۳۹۷) در پژوهش «نظام سلطه و تعارضات آن در روابط بین‌الملل در گفتمان مقام معظم رهبری» تناقضات نظام سلطه را در مسائلی مانند حقوق بشر، تروریسم، سلاح‌های کشتار جمعی و

دموکراسی، از دیدگاه معظم‌له مورد بررسی قرار داده و تأکید نموده که این تناقضات، روند سقوط نظام سلطه را تسهیل خواهد نمود. محمدزاده (۱۳۹۷) در پژوهش «چیستی نظام سلطه و چگونگی مقابله با آن از دیدگاه مقام معظم رهبری» سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را حاصل سوءاستفاده علمی و عدم پای‌بندی به ارزش‌های ادعایی غربی - آمریکایی دانسته و تأکید کرده است که بازگشت به هویت اسلامی و تلاش برای کسب استقلال علمی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و مقاومت در برابر سلطه‌گران، تنها راه‌هایی مسلمانان از سیطره سلطه‌گران می‌باشد. پژوهش‌های یاد شده، هرچند اطلاعات مفیدی را در مورد فعالیت‌ها، تفکر سیاسی و گفتمان جامعه مدرسین و نیز ماهیت نظام سلطه ارائه نموده‌اند، اما بررسی گفتمان این تشکل در خصوص نظام سلطه و همچنین مقاومت در برابر آن را مدنظر قرار نداده‌اند. این پژوهش ضمن پرداختن به موضوع فوق، روند آن را به تفکیک چهار دهه گذشته، در گفتمان جامعه مدرسین، مورد بررسی قرار داده است.

ادبیات پژوهش

سلطه در فرهنگ سیاسی به‌معنای استعمار و در اصطلاح به تسلط سیاسی و یا اقتصادی کشوری بر کشورهای دیگر معنی شده (جعفری، ۱۳۹۶: ۱۴۲) و به مفهومی رابطه‌مند گفته می‌شود که از سلطه‌گر (شرایط‌ساز) به سلطه‌پذیر (شرایط‌پذیر) تحمیل می‌شود. (شفیعی فر و رحمتی، ۱۳۸۹: ۱۴) در این رابطه دوطرفه، ارباب یا حاکم، اطاعتی را که اصولاً دیگران در برابر او بدان موظفند، به‌دست می‌آورد. (آرون، ۱۳۶۶: ۶۲۷) قدرت‌های سلطه‌گر با سوءاستفاده از توانایی‌های اقتصادی، نظامی و سیاسی خود در نظام بین‌الملل، تلاش می‌کنند تا با تثبیت هژمونی خویش، از طریق تجویز قواعد و چارچوب‌های رفتاری، (عباسی، ۱۳۹۷: ۱۳) علاوه بر مدیریت سلیقه‌ها، اخلاقیات، سنن، روابط اجتماعی، خطومشی‌ها و رویکردهای سیاسی ملت‌ها (جعفری و قربی، ۱۳۹۲: ۷۱) بر منابع و توان‌مندی‌های آنان تسلط یابند. این موضوع در قرآن کریم نیز مورد توجه قرار گرفته است. از سلطه‌گر در آیات قرآن تحت عنوان مستکبر یاد شده است. این کتاب آسمانی، ضمن تأکید بر اینکه غفلت از خداوند و قدرت لایزال او و زیاده‌خواهی‌های نفسانی انسان، زمینه‌های سلطه‌پذیری را در آدمی به‌وجود می‌آورد، سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را نفی و محکوم می‌نماید.

نفوذ و حضور سلطه‌گران بین‌المللی در پهنای سیاست، اقتصاد و فرهنگ ایران در تاریخ معاصر، حقیقتی غیرقابل انکار است و حافظه تاریخی این سرزمین، اسناد و شواهد بی‌شماری از دست‌اندازی‌های آنان بر منابع، سیاست‌ها و روندهای اجتماعی - سیاسی ایران را ثبت کرده و روایت‌های دردناکی از

توطئه‌ها، رقابت‌ها و بازی‌گری‌های سلطه‌گرا نه آنان در این سرزمین را پیش روی ما قرار داده است که جنگ و اشغال‌گری، تجزیه قلمرو جغرافیایی، ایجاد اختلافات و درگیری‌های قومی، فرقه‌ای و دینی، ایجاد قحطی‌های وحشتناک، تخریب زیرساخت‌های فرهنگی، سرقت آثار تمدنی، غارت منابع و امکانات و تحمیل حاکمان وابسته و مزدور، تنها بخشی از آنها به شمار می‌رود. مخالفت با اقدامات تخریبی قدرت‌های سلطه‌گر در دوره معاصر، که پی‌آمد آن ایجاد زخم‌های عمیق در پیکره ساختارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشورمان بوده، از مهم‌ترین عناصر مؤثر بر شکل‌گیری دیدگاه‌ها و مطالبات سلطه‌ستیزانه در انقلاب اسلامی می‌باشد. بر این اساس ملت ایران از ابتدای پیروزی انقلاب، با تأکید بر شعار استقلال و عدم تعهد در برابر سلطه‌گران، خواستار خارج شدن ایران از روندهای سلطه‌پذیرانه گذشته و اتخاذ رویکرد مقاومت در برابر سلطه‌گران توسط نظام جمهوری اسلامی شده‌اند. نظر به اینکه مفهوم سلطه و ضرورت مقاومت در برابر نظام سلطه در اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری و همچنین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، که اسناد بالادستی انقلاب اسلامی به شمار می‌روند، مورد توجه و تأکید قرار گرفته است، قبل از ورود به بحث گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، به برخی از موارد تصریح شده در خصوص نظام سلطه در این اسناد بالادستی اشاره می‌شود.

نظام سلطه در نگرش امام خمینی علیه السلام

امام خمینی علیه السلام عقب‌نگه‌داشتن کشورهای جهان سوم و اسلامی را، از اهداف قدرت‌های بزرگ سلطه‌گر می‌داند (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۹ / ۳۴۲) و معتقدند: برای مسلمانان جهان ننگ است که با این همه سرمایه‌های انسانی و مادی و معنوی، تن به سلطه قدرت‌مندان مستکبر قرن بدهند. (همان، ۱۳۷۸: ۱۵ / ۱۷۲) ایشان با اشاره به اینکه: تا زمانی که تعادل قوا در جهان به نفع مسلمانان برقرار نشود، شیطان بزرگ (آمریکا) یا شوروی، به بهانه حفظ منافع خود، هر روز حادثه‌ای را برای مسلمانان به وجود می‌آورند؛ (همان، ۱۳۷۸: ۲۱ / ۸۳) با طرح جمله «آمریکا از انگلیس بدتر، انگلیس از آمریکا بدتر و شوروی از هر دو بدتر، همه از هم پلیدتر» (همان، ۱۳۷۸: ۱ / ۴۲۰) تأکید می‌کنند که براساس دستور اسلام مبنی بر عدم پذیرش ظلم (همان، ۱۳۷۸: ۱۱ / ۲۵۵) باید هسته‌های مقاومت را در تمامی جهان به وجود آورد و در مقابل شرق و غرب ایستاد. (همان، ۱۳۷۸: ۲۱ / ۱۹۵) حضرت امام با اعلام اینکه سیاست جمهوری اسلامی تداوم مبارزات آشتی‌ناپذیرانه علیه مستکبرین است، (همان، ۱۳۷۸: ۱۲ / ۱۴۷) در تبیین دلائل راهبرد عدم سازش با سلطه‌گران، می‌فرمایند:

سازش با ظالم، ظلم بر مظلومین است، سازش با ابرقدرت‌ها، ظلم بر بشر است. آنهایی که به

ما می‌گویید سازش کنید، آنها یا جاهل هستند یا مزدور. سازش با ظالم، یعنی اینکه دست ظالم را باز کن تا ظلم کند. این خلاف رأی تمام انبیاست. (همان، ۱۳۸۹: ۱۸ / ۵۰۰)

نظام سلطه در نگرش آیت‌الله خامنه‌ای

مقام معظم رهبری نظام جهانی را مبتنی بر نظام سلطه و متکی به قدری و سرنیزه و زور (بیانات رهبری، ۱۳۶۸/۱۰/۶) و معادل قانون جنگل و نظامی برخلاف فطرت انسان می‌داند و معتقدند سلطه‌گران، تنها کسانی را قبول می‌کنند که سلطه‌پذیر باشند و نفت، منابع، امنیت، اقتصاد، روابط خارجی و سیاست‌های گوناگون خود را در اختیار آنان قرار دهند. (بیانات رهبری، ۱۳۷۴/۸/۱۰) ایشان معتقدند: در نظام سلطه، چند کشور قدرت‌مند به دنبال تعیین قوانین و سیاست‌ها و حکومت بر دنیا هستند و به‌همین دلیل هر چیزی که ملت‌های تحت‌سلطه را به استقلال، اقتدار ملی و درون‌زایی برساند، مورد مخالفت این مراکز قدرت قرار می‌گیرد. (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۸/۱۵ و ۱۳۹۲/۱۱/۲۸) در این راستا آنان برای رسیدن به اهداف خود، یک دیکتاتوری در سطح بین‌المللی و حتی در امور داخلی کشورها ایجاد نموده‌اند. (بیانات رهبری، ۱۳۷۱/۸/۱۳، ۱۳۷۶/۸/۱۴، ۱۳۸۰/۸/۱۲) مقام معظم رهبری، تجسم و تجسد نظام سلطه را در رژیم و دولت ایالات متحده آمریکا دانسته و تأکید می‌کنند: منش و ذات و رفتار دولت ایالات متحده آمریکا، مداخله‌گری و سلطه‌گری است. (بیانات رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۱۹) در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، علاوه بر اینکه مردم ایران، ملتی ظلم‌ستیز و استقلال‌طلب معرفی می‌شوند که با انقلاب اسلامی، نظام سلطه را زیر سؤال برده‌اند، (بیانات رهبری، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸ و ۱۳۹۲/۶/۲۶) مقابله با استکبار جهانی نیز یکی از نشانه‌های حرکت در راه امام‌خمينی‌رهبر^ع دانسته شده است. (بیانات رهبری، ۱۳۶۹/۳/۱۵) ایشان ضمن رد پیشنهاد سازش با سلطه‌گران، تأکید می‌کنند: هیچ نرمش و هیچ کوتاه آمدنی و هیچ عقب‌نشینی، اشتباهی سیری‌ناپذیر مستکبران را اشباع نمی‌کند و آنها جز به تسلط مطلق بر دنیای اسلام و به‌خصوص بر این منطقه خاورمیانه، به چیز دیگری قانع نمی‌شوند. (بیانات رهبری، ۱۳۸۳/۶/۲۳) رهبر معظم انقلاب، اسلام را ضد ظلم، ضد استکبار و ضد سلطه آمریکا می‌داند، (بیانات در سالگرد رحلت امام‌خمينی‌رهبر^ع، ۱۴۰۰/۳/۱۴) به‌همین دلیل تأکید می‌کنند: باید نظام سلطه را با تمام ابعاد و لایه‌های شناخت و اهداف و راهبردهای واقعی آن را تحلیل کرد و برای رویارویی با آن تمام ظرفیت‌های خود را به کار گرفت. (پیام رهبری، ۱۳۹۲/۱۱/۲۳) ایشان رشد نیروهای مقاومت در حساس‌ترین مناطق اسلامی و رشد توانایی‌های دفاعی و هجومی آنان در برابر سلطه‌گران را نویدبخش آینده‌ای بهتر دانسته‌اند. (بیانات رهبری، ۱۴۰۰/۲/۱۷) برآیند نگرش آیت‌الله خامنه‌ای در نقش رهبر و دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی به موضوع سلطه، سبب شده است تا ایشان راهبرد جمهوری اسلامی در

سیاست خارجی را به‌عنوان یک قانون قطعی، خروج از تمام شئون مربوط به نظام سلطه تعیین نمایند و همه شئون فرهنگی، سیاسی و اقتصادی کشور را بر خلاف مسیر جریان سلطه اداره نمایند. (بیانات رهبری، ۱۳۹۶/۳/۱۷)

نظام سلطه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

بررسی مفاد قانون اساسی نشان می‌دهد که مقابله با قدرتها و روندهای سلطه‌گرانه در نظام بین‌الملل، از رویکردهای مهم حاکم بر اصول آن می‌باشد. این سند بالادستی، هرگونه ستم‌گری، ستم‌کشی، سلطه‌گری و سلطه‌پذیری را نفی (اصل ۲) و بر طرد کامل استعمار و جلوگیری از نفوذ اجانب تأکید می‌کند. قانون اساسی، علاوه بر معرفی انقلاب اسلامی به‌عنوان حرکتی برای پیروزی تمامی مستضعفین بر مستکبرین، نظام جمهوری اسلامی ایران را، براساس اصل ۱۵۴، موظف به حمایت از مبارزات حق‌طلبانه مستضعفین در برابر مستکبرین در هر نقطه از جهان نموده است. براساس تأکید قانون اساسی:

سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران براساس نفی هرگونه سلطه‌جویی و سلطه‌پذیری، حفظ استقلال همه‌جانبه و تمامیت ارضی کشور، دفاع از حقوق همه مسلمانان و عدم تعهد در برابر قدرتهای سلطه‌گر و روابط صلح‌آمیز متقابل با دول غیرمحراب استوار است. (اصل ۱۵۲)

چهارچوب نظری

نظریه گفتمان براساس پذیرش تأثیر داده‌های زبانی در بازنمایی واقعیت‌های اجتماعی پی‌ریزی شده است. این نظریه هویت پدیده‌های اجتماعی را حاصل ترکیب مجموعه‌ای از نشانه‌ها می‌داند که در بستر یک نظام معنایی مشترک، به ارتباطی نظام‌مند با یکدیگر رسیده‌اند. هرگونه تغییر در مفهوم نشانه‌های تثبیت شده در گفتمان زمینه شکل‌گیری برداشت‌های متفاوت نسبت به نظام معنایی گفتمان و هویت پدیده‌های اجتماعی و تغییر در صورت‌بندی آنها در محیط‌های سیاسی - اجتماعی، را فراهم می‌آورد. منازعات معنایی پیرامون نشانه‌های تثبیت شده در ساختار گفتمان، توسط گفتمان‌های رقیب، رفتارها و کنش‌های اجتماعی افراد و گروه‌های اجتماعی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد و در شکل‌گیری تحولات سیاسی - اجتماعی ایفای نقش می‌نماید. برای آشنایی با نظام معنایی گفتمان و مفهوم نشانه‌های تثبیت شده در آن، از روش تحلیل گفتمان استفاده می‌شود. یکی از نظریه‌های مطرح در این زمینه، نظریه گفتمان لاکلا و موف می‌باشد. این نظریه که گفتمان را از حوزه فرهنگ و فلسفه به جامعه و سیاست تسری داده است، (حسینی‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۹۴) با بسط نظریه معنایی متشکل از مجموعه‌ای از مفاهیم

به هم مرتبط و ایجاد ساختاری نظامند از آنها، توانسته روند تبیین و تحلیل پدیده‌های اجتماعی - سیاسی را تسهیل نماید.

از نظر لاکلا و موف، گفتمان، مجموعه‌ای از نشانه‌ها است که طی فرایند مفصل‌بندی، به هم جوش می‌خورند و یک نظام معنایی را شکل می‌دهند. (سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۵۶) آنان هر عملی را که به برقراری رابطه‌ای میان نشانه‌ها منجر شود، به نحوی که هویت این نشانه‌ها، در نتیجه این ارتباط و وابستگی، تعدیل و تعریف شود، مفصل‌بندی^۱ می‌نامند. (مارش و استوکر، ۱۳۹۳: ۲۰۲) نشانه‌های مفصل‌بندی شده در یک گفتمان، دال^۲ نامیده می‌شوند. عناصر^۳ دال‌های شناوری هستند که هنوز در قالب یک گفتمان قرار نگرفته‌اند. برعکس، وقته‌ها^۴ به موقعیت‌ها و عناصری گفته می‌شود که در درون یک گفتمان، مفصل‌بندی شده و به هویت و معنایی موقت دست یافته‌اند. در واقع عناصری که قبلاً در حوزه گفتمان‌گونه‌گی^۵ قرار داشته‌اند، به تدریج به درون گفتمان، جذب و به وقته تبدیل می‌شوند. (حقیقت، ۱۳۸۷: ۵۳۹) حوزه گفتمان‌گونه‌گی در واقع، معنایی هستند که از یک گفتمان سرریز می‌شوند، معنایی که یک نشانه در گفتمان دیگری دارد یا داشته است، ولی از گفتمان مورد نظر حذف یا طرد شده، تا یک‌دستی معنایی در آن گفتمان حاصل شود.

براساس نظر لاکلا و موف، گفتمان‌ها برای خلق معنا، با قرار دادن نشانه‌ها در شبکه روابط نشانه‌های دیگر، تلاش می‌کنند تا معنای آنها را تثبیت کنند. تثبیت معنای یک نشانه در درون گفتمان، از طریق طرد دیگر معنایی احتمالی آن نشانه صورت می‌گیرد. (سلطانی، ۱۳۸۴: ۷۹ - ۷۵) گفتمان‌هایی که تحت‌عنوان گفتمان رقیب و یا ساختارشکن عمل می‌نمایند، با بازتعریف دال‌ها، تلاش می‌کنند تا معنایی جدید به آنها نسبت بدهند و آن مفهوم را در جامعه هژمون نمایند. این کار با جداسازی مدلول از دال خود و انتساب مدلول دیگری به دال مورد نظر صورت می‌گیرد. (کسرایبی و پوزش شیرازی، ۱۳۸۸: ۳۵۱) با توجه به اینکه برخی گروه‌ها و جریان‌های سیاسی، در طی چهار دهه گذشته، با عدول از مواضع پیشین، مدلول‌های متفاوتی را در خصوص نظام سلطه، وارد فضاها گفتمان‌گونه کشور نموده‌اند، این پژوهش براساس مدل نظری لاکلا و موف و با استفاده از روش مشاهده، متن‌های تولید شده توسط جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در باره سلطه و مقاومت در برابر آن در طی چهار دهه گذشته را مورد بررسی و واکاوی قرار داده است.

1. Articulation.
2. Signifier.
3. Elements.
4. Moments.
5. Field of discursivity.

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

جامعه مدرسین حوزه علمیه قم توسط جمعی از علما و اساتید بزرگ حوزه در سال ۱۳۴۰ شمسی (مظفری، ۱۳۸۵: ۱۰۹) و با ماهیت علمی، فرهنگی و سیاسی، برای ترویج و گسترش معارف اسلام ناب محمدی و مکتب اهل بیت علیهم‌السلام، دفاع از قرآن و عترت و ارزش‌های اسلامی، زمینه‌سازی و جهت‌دهی به تحقیقات در علوم و معارف اسلامی، تلاش برای اصلاح، تکمیل و اعتلای برنامه‌های حوزه‌های علمیه از طریق شورای عالی حوزه، دفاع از نظام اسلامی و ولایت‌فقیه و ایجاد زمینه مناسب برای پرورش نیروهای حوزه‌های مورد نیاز نظام اسلامی تشکیل شده است. این تشکل در فرایند تکاملی انقلاب اسلامی نقشی تأثیرگذار و خدماتی چشم‌گیر ایفا نموده، تا جایی که می‌توان آن را خاستگاه و گرانیگاه اسلام سیاسی و حکومتی در دروان معاصر به شمار آورد. (مشکانی سبزواری، ۱۳۹۹: ۱۱۲ - ۱۱۱) نقطه اوج فعالیت‌های جامعه مدرسین در دوره قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، معرفی امام‌خمينی ره به‌عنوان مرجع عالی‌الاطلاق جهان تشیع^۱ و صدور اعلامیه‌ای مبنی بر خلع شاه و لزوم تأسیس حکومت اسلامی در آذر سال ۱۳۵۷ بوده است. (دارابی، ۱۳۹۰: ۲۰۵ - ۲۰۴) اعضای این تشکل از سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی، با عضویت در نهادهای مختلفی مانند شورای انقلاب، مجلس خبرگان تدوین قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان قانون اساسی، مجلس خبرگان رهبری، قوه قضائیه، مجمع تشخیص مصلحت نظام، شورای عالی انقلاب فرهنگی و ... نقش مؤثری در حوزه نظریه‌پردازی و نظام‌سازی انقلاب اسلامی (فوزی و نریمان، ۱۳۹۱: ۹۲) ایفا نموده‌اند.

برای بررسی جایگاه و سویه‌های مفهومی «مقاومت در برابر نظام سلطه» در گفت‌وگو میان جامعه مدرسین، در قدم اول، با مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به تارنمای رسمی جامعه مدرسین، نسبت به استخراج جملات و عبارات مرتبط با عنصر مورد اشاره - که در بیانیه‌های صادره این تشکل از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تا پایان سال ۱۳۹۷ آمده است - اقدام گردید. در قدم دوم، پس از بررسی، تطبیق و حذف موارد تکراری و مشابه، جملات و عبارتهای شاخص^۲، به تفکیک دهه اول تا چهارم و تحت شش عنوان مرتبط با نظام سلطه، در جدول‌های جداگانه‌ای که در ادامه به آنها اشاره می‌گردد، تنظیم گردید.

نظام سلطه و مقاومت در برابر آن در گفت‌وگو میان جامعه مدرسین

بررسی مواضع و سخنان اعضای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و مطالب مندرج در نشریه رسمی این

۱. پس از رحلت آیت‌الله بروجردی ره.

۲. به دلیل رعایت جانب اختصار.

تشکل^۱، نشان می‌دهد که تأکید بر استقلال در مقابل سلطه‌گران، مخالفت با متعهد شدن در برابر بلوک شرق و غرب، عدم وابستگی به بیگانگان، نفی سلطه‌پذیری و تأکید بر مقاومت در برابر نظام سلطه، از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، از عناصر مهم گفتمانی این تشکل بوده است. (مولائی و نوروزی، ۱۳۹۹: ۱۹ - ۱۷) به‌عنوان نمونه، جامعه مدرسین در یکی از بیانیه‌های خود در سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی تأکید می‌کند:

سیاست نه شرقی، نه غربی باید در تمام زمینه‌های داخلی و روابط خارجی حفظ شود و اگر کسی به شرق و یا غرب گرایش داشته باشد، باید منزوی شود. (تارنمای جامعه مدرسین، بیانیه ۱۳۶۲/۹/۱)

در سرمقاله مجله نور علم - به‌عنوان مجله رسمی جامعه مدرسین - در سال ۱۳۶۳ تأکید شده است:

دولت اسلامی باید با کمال قدرت و توان، در حفظ استقلال و آزادی خودش بکوشد و به کفار و مستکبرین اجازه نفوذ و دخالت در شئون داخلی را ندهد و از هرگونه پیمانی که باعث نفوذ و سلطه آنها می‌شود، جداً پرهیزد ... دشمن اصلی اسلام و قرآن در زمان ما، ابر قدرت‌ها هستند ... جمهوری اسلامی ایران همان‌طور که از هر نوع زورگویی و سلطه‌گری دور بوده، نسبت به هر نوع سلطه‌پذیری و سازش در برابر ظلم و ستم هم حساسیت نشان می‌دهد ... این یک اصل کلی است در سیاست خارجی ما. (نورعلم، ۱۳۶۳، ش ۳ / ۷)

آیت‌الله امینی از اعضای جامعه مدرسین در خصوص سیاست خارجی حکومت اسلامی می‌گوید:

حکومت اسلامی یک حکومت مکتبی عقیدتی است و طبعاً یک هدف الهی را باید تعقیب کند. مسئولین حکومت اسلامی در انتخاب خط‌مشی کلی و تعیین سیاست خارجی آزاد نیستند که بر طبق دلخواه، هر روشی را که خواستند انتخاب و تعقیب کنند، بلکه خط‌مشی را باید از وحی بگیرند... دولت اسلامی باید آنچنان رفتار کند که در جهان به‌عنوان سمبل مبارزه با ستم‌گری و استکبار شناخته شود. (امینی، ۱۳۶۴: ۲۹)

در یکی دیگر از بیانیه‌های جامعه مدرسین آمده است:

تمامی مذاهب اسلامی ضمن محفوظ ماندن عقاید و محترم شمردن مقدسات خویش، بایستی با تکیه بر اصول مشترک در مقابل دشمن مشترک اسلام و مسلمین صف‌آرایی

کنند تا مبدا جهان کفر و استکبار که با تمامی اختلافات بنیادی‌شان در نزاع با جهان اسلام می‌باشند، به منویات پلیدشان نائل گردند. (تارنمای جامعه مدرسین، بیانیه ۱۳۶۵/۸/۲۵)

برای دریافت درکی دقیق و روشن از مواضع جامعه مدرسین حوزه علمیه قم نسبت به نظام سلطه در طی فرایند انقلاب اسلامی، جملات و عبارتهای تولید و استفاده شده این تشکل در چارچوب بیانیه‌های صادره، در قالب عناوین و محورهای شش‌گانه، جداسازی و به تفکیک چهار دهه گذشته، در جداول زیر نشان داده شده است:

دهه اول انقلاب اسلامی

جدول ۱: نظام سلطه و مقاومت در برابر آن در گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

در دهه اول انقلاب اسلامی^۱

محوورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
مواضع در برابر نظام سلطه	تأکید بر لزوم عدم انعطاف دولت ایران در برابر آمریکا و قدرت‌های استکباری - تأکید بر لزوم تلاش برای واژگونی نظام‌های استکباری جهان و رهایی مستضعفین از زیر یوغ ابرقدرت‌ها - اظهار امیدواری برای پیروزی مبارزات حق طلبانه ملت‌های محروم علیه استکبار جهانی خصوصاً آمریکا - اظهار امیدواری برای به خاک مذلت نشانده شدن ابرقدرت‌ها - محکومیت توطئه‌ها و بحران‌سازی‌های استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا برای تداوم سلطه خود در جهان اسلام - تأکید بر لزوم افشای فجایع آمریکا.
وظائف ملت و دولت ایران و ملت‌های مسلمان در برابر نظام سلطه	تلاش برای بیرون راندن عمال استعمار و جهان‌خواران شرق و غرب - لزوم مشارکت پرشور در همه‌پرسی‌ها و انتخابات - اقدام عملی دولت‌ها در راستای اثبات عدم تعهد نسبت به منافع شرق و غرب - لزوم خیزش جهان اسلام جهت پایان بخشیدن به عمر استکبار جهانی - درخواست از ملل تحت‌ستم برای وحدت و

۱. برای استخراج متن بیانیه‌های دهه اول، از کتاب *جامعه مدرسین حوزه علمیه قم از آغاز تا کنون*، تألیف سید محسن صالح استفاده شده است. لازم به ذکر است که عنوان و تاریخ صدور هر یک از بیانیه‌های مورد استفاده در جداول، برای مستند شدن عبارات مورد استفاده، در جریان پژوهش ثبت شده، اما به دلیل رعایت اختصار، از ذکر آنها در مقاله خودداری گردیده است.

محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
	هم‌سویی در مقابله با تجاوزات سلطه‌گران و آمریکا - لزوم اتحاد سازمان‌های آزادی‌خواه کشورهای اسلامی برای خلاصی از یوغ ابرقدرت‌ها - لزوم بسیج امت جهانی اسلام در راستای محو استکبار - بهره‌گیری از تعالیم شخصیت‌های مبارز جهان اسلام در مبارزه با استکبار.
رویکرد رهبری انقلاب نسبت به نظام سلطه	رهبری‌های قاطعانه امام خمینی در ریشه‌کنی تاروپود ابرقدرت‌های شرق و غرب مخصوصاً امپریالیسم آمریکا - امام خمینی نقش‌برآب کننده توطئه‌های استکبار جهانی - امام خمینی مطرح کننده شعار آمریکا هیچ غلطی نمی‌تواند بکند.
جایگاه آمریکا در میان نظام‌های سلطه‌گر	شیطان بزرگ - جنایت‌کار و ابرهه زمان - ابرجنایت‌کار قرن - طراح توطئه‌های روزمره برای منهدم کردن اساس اسلام.
انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی و نظام سلطه	نهضت ملت مسلمان ایران عامل ریشه‌کنی تاروپود قدرت‌های شرق و غرب و امپریالیسم آمریکا از ایران - خون شهدای انقلاب اسلامی عامل به زانو درآمدن ابرقدرت‌های جهان.
اهداف نظام‌های سلطه‌گر	ایجاد بحران‌های فراگیر در میان ملل ستم‌دیده جهان - مخالفت با حرکت‌های رهایی‌بخش اسلامی - فشار بر حلقوم مستضعفان اسیر چنگال مرگ‌بار استکبار جهانی - تلاش برای قلع و قمع ریشه‌های تنومند شجره طیبه اسلام - غارت بیش از پیش ثروت‌ها و ذخایر ملی ملت‌ها.

دهه دوم انقلاب اسلامی

جدول ۲: نظام سلطه و مقاومت در برابر آن در گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

در دهه دوم انقلاب اسلامی

محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
مواضع در برابر نظام سلطه	سازش با منادیان استکبار جهانی، خیانت به آرمان‌های انقلابی، اسلامی - تأکید بر لزوم حفظ موضع ضد استکباری و ضد امپریالیستی جمهوری اسلامی و همه نیروهای وفادار به انقلاب اسلامی - لزوم

۱. برای استخراج متن بیانیه‌های دهه دوم، از کتاب *جامعه مدرسین حوزه علمیه قم از آغاز تا کنون* تألیف سید محسن صالح استفاده شده است.

جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها	محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین
<p>تداوم فریادهای مرگ بر آمریکا تا محو نظام سلطه - محکوم نمودن بعضی محافل ساده‌لوح، مرعوب و دارای خیال واهی مذاکره با سرکرده استکبار یعنی آمریکای جنایتکار - حمایت از دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب در تبیین ماهیت استکبار جهانی - حمایت از مواضع رهبری در مخالفت با مذاکره با آمریکا - تقدیر از روشن‌گری‌های مقام معظم رهبری در مقابله با مستکبرین.</p>	
<p>حضور دائمی امت اسلامی در صحنه مبارزه با استکبار در پرتو رهبری خردمندانه ولی‌امر مسلمین - ابراز نفرت و انزجار از استکبار جهانی به ویژه آمریکا - حمایت از کاندیداهای برخوردار از روحیه مقابله با مستکبران در انتخابات - پایداری تا آخرین قطره خون در برابر استکبار - مبارزه بی‌وقفه با مستکبران و سازش‌کاران - هوشیاری در مسیر مقابله با توطئه‌های استکبار جهانی و حفظ خط اصیل مبارزه با آن - مبارزه مستمر با استکبار جهانی برای خشکاندن ریشه ظلم - لزوم تداوم فریادهای پرطنین مرگ بر آمریکا تا محو نظام سلطه استکبار.</p>	<p>وظائف ملت و دولت ایران و ملت‌های مسلمان در برابر نظام سلطه</p>
<p>مقام معظم رهبری، بزرگ پرچم‌دار مبارزه با استکبار جهانی - مقام معظم رهبری، برملا کننده ترفندهای شیطان بزرگ.</p>	<p>رویکرد رهبری انقلاب نسبت به نظام سلطه</p>
<p>رأس‌الشیاطین - شیطان بزرگ - جنایت‌کار - مستکبر - جهان‌خوار.</p>	<p>جایگاه آمریکا در میان نظام‌های سلطه‌گر</p>
<p>اقتضای ماهیت ضد استکباری انقلاب اسلامی برای مقابله صریح و روشن با آمریکا - انقلاب اسلامی حرکتی برای برچیده شدن دستگاه کفر و استکبار جهانی - برپایی جمهوری اسلامی عامل افزایش کینه قدرت‌های زورگو و قلدر جهانی - نظام اسلامی در ایران، خار چشم آمریکا.</p>	<p>انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی و نظام سلطه</p>
<p>تهاجم گسترده فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نظامی به امت اسلامی - انتقام از اسلام ناب محمدی - تفرقه‌افکنی در میان مسلمین - تلاش برای نابودی انقلاب اسلامی - دشمنی و کینه‌ورزی با انقلاب اسلامی - دشمنی دیرینه با اسلام - ظلم و جنایات عظیم علیه ملت‌های اسلامی.</p>	<p>اهداف نظام‌های سلطه‌گر</p>

دهه سوم انقلاب اسلامی

جدول ۳: نظام سلطه و مقاومت در برابر آن در گفت‌مان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

در دهه سوم انقلاب اسلامی^۱

محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
مواضع در برابر نظام سلطه	عزت ایران اسلامی در گروهی مبارزه پیگیر با استکبار به سرکردگی آمریکا - تدوام مواضع اصولی در برابر آمریکا تا پایان سلطه‌طلبی - تأکید بر عواقب جبران‌ناپذیر تسامح و ساده‌اندیشی در برخورد با استکبار - محکومیت زمینه‌سازی مذاکره و رابطه با آمریکا توسط برخی عناصر داخلی خودباخته - درخواست از مسئولین نظام برای پیگیری سیاست‌های استکبارستیزانه - مخالفت با سلطه استکبار جهانی بر مجامع بین‌المللی - تشکر از رئیس‌جمهور برای استیضاح سران استکبار جهانی - درخواست از مجلس شورای اسلامی برای مقاومت در برابر استکبار - تأکید بر لزوم پای‌بندی به راه امام خمینی در مبارزه با سلطه استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا - تأکید بر پوشالی بودن قدرت استکبار جهانی.
وظایف ملت و دولت ایران و ملت‌های مسلمان در برابر نظام سلطه	مقاومت در برابر خواسته‌های آمریکا به‌عنوان چپاول‌گر منابع ملت - اتحاد و انسجام مسلمین پیرامون تعالیم اسلام ناب به‌عنوان تنها راه مقابله با توطئه‌های استکبار جهانی و آمریکا - ضرورت تدوام طلیعه‌داری ملت ایران و مردان دنیای اسلام در مقابله با طغیان دنیای استکبار - لزوم استمرار مقاومت ایران اسلامی در برابر زیاده‌طلبی دولت‌های استعمارگر و آمریکا - ضرورت حضور در راهپیمایی روز مبارزه با استکبار جهانی - رأی دادن به رئیس‌جمهور دارای روحیه ضد استکباری و ضد آمریکایی.
رویکرد رهبری انقلاب نسبت به نظام سلطه	مبارزه با استکبار از اصول تخلف‌ناپذیر امام خمینی <small>علیه‌السلام</small> - مبارزه مستمر امام خمینی با سلطه استکبار جهانی به سرکردگی آمریکا - اندیشه‌های خمینی کبیر اصلی‌ترین سد راه استکبار جهانی و آمریکای مستبد.
جایگاه آمریکا در میان نظام‌های سلطه‌گر	مستبد - سرکرده استکبار - سلطه‌طلب.

۱. برای استخراج متن بیانیه‌های دهه سوم تا سال ۱۳۸۴، از کتاب *جامعه مدرسین حوزه علمیه قم از آغاز تا کنون*، تألیف سید محسن صالح و برای بقیه بیانیه‌ها، از تارنمای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم استفاده شده است.

محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی و نظام سلطه	استکبارستیزی، خصیصه بارز نهضت مردم ما - انقلاب اسلامی عامل هدم استکبار - مبارزه با استکبار جهانی، خصیصه بارز انقلاب اسلامی - استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، تشدید کننده کینه قدرت‌های زورگو و قلدر جهانی - مقاومت و نفوذ انقلاب اسلامی به پایه‌های قدرت استکبار جهانی - روز قدس، خاری در گلو سلطه‌طلبان جهانی.
اهداف نظام‌های سلطه‌گر	چپاول امکانات مادی و معنوی کشورهای اسلامی - تهاجم سازمان‌یافته به مقدسات و ارزش‌های اصیل اسلامی.

دهه چهارم انقلاب اسلامی

جدول ۴: نظام سلطه و مقاومت در برابر آن در گفت‌وگوهای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم

در دهه چهارم انقلاب اسلامی^۱

محورهای مورد تأکید در بیانیه‌های جامعه مدرسین	جملات و عبارات مورد استفاده در بیانیه‌ها
مواضع در برابر نظام سلطه	ایستادگی با صراحت و افتخار در مقابل استکبار و مخالفت با نظام سلطه و ظلم جهانی - مخالفت با تلاش‌ها برای کم‌رنگ‌تر کردن فضای ضداستکباری جامعه - تکلیف امروز، تداوم سیاست‌های استکبارستیزانه - تأکید بر توطئه استکبار جهانی برای ممانعت از پیشرفت‌های جمهوری اسلامی - زبان زور و اقتدار، تنها راه توقف و تسلیم مستکبران.
وظایف ملت و دولت ایران و ملت‌های مسلمان در برابر نظام سلطه	ایستادگی در برابر زورگویی‌های مستکبران به خصوص آمریکا - نواختن سیلی سخت بر چهره استکبار جهانی با حضور پرشور در انتخابات - مبارزه و جهاد با جبهه ظلم و استکبار - وظیفه مهم و حیاتی علما و متفکران اسلامی: معرفی اندیشه استکبار ستیزی در جوامع اسلامی - استفاده از زبان اقتدار، تنها راه توقف و تسلیم مستکبران - لزوم حفظ آرمان استکبارستیزی در سرلوحه سیاست خارجی - نواختن سیلی توسط امواج خروشان بیداری اسلامی به صورت مستکبران.

۱. برای استخراج متن بیانیه‌های دهه چهارم، از تارنمای جامعه مدرسین حوزه علمیه قم استفاده شده است.

<p>مبارزه بی‌امان با کفر و استکبار از اصول مکتب امام خمینی <small>علیه السلام</small> - امام خمینی در هم شکننده شوکت فرعونى دولت‌های استکبارى - تأکید مستمر معمار کبير انقلاب اسلامى بر استکبارستيزى - مکتب سياسى امام، آموزنده درس تسليم‌ناپذيرى و ايستادگى در مقابل مستکبران.</p>	<p>رويکرد رهبرى انقلاب نسبت به نظام سلطه</p>
<p>مصادق اتم استکبار.</p>	<p>جايگاه آمریکادر میان نظام‌های سلطه‌گر</p>
<p>انقلاب اسلامى، الگوى استکبارستيزى در جوامع اسلامى - ايران اسلامى، الگوى بی‌بدیل برای استکبارستيزى - انقلاب اسلامى، پرچم‌دار مبارزه با ظلم و استکبار - انقلاب اسلامى، خار چشم جبهه ظلم و استکبار - انقلاب اسلامى: ۴۰ سال ايستادگى و صبر انقلابى در برابر توطئه‌ها و دسيسه‌های استکبار - تأثیرگذار بودن پیام انقلاب اسلامى بر استکبارستيزى مسلمانان در جهان اسلام - تأثیرگذارى اسلام ناب محمدى بر پيدایش روحیه ضد استکبارى مردم.</p>	<p>انقلاب اسلامى، جمهورى اسلامى و نظام سلطه</p>
<p>ممانعت از پیشرفت‌های جمهورى اسلامى - تلاش برای سرکوبى و نابودى مسلمانان - مخالفت با ارزش‌ها و اندیشه‌های انقلاب اسلامى و اسلام ناب محمدى - تلاش برای سرکوب و نابودى مسلمانان - دشمنى مستکبران عالم با جمهورى اسلامى، ناشى از مخالفت آنها با ارزش‌ها و اندیشه‌های انقلاب اسلامى و اسلام ناب محمدى.</p>	<p>اهداف نظام‌های سلطه‌گر</p>

یافته‌ها

کلیدواژه‌ها، عبارات و تعبیرهای مورد استفاده در بیانیه‌های جامعه مدرسین حوزه علمیه قم که به تفکیک چهار دهه گذشته از پیروزی انقلاب اسلامی، استخراج، بررسی و در جدول‌ها ارائه گردید، نشان داد که مخالفت با نظام سلطه و تأکید به مقاومت در برابر آن، از سال‌های آغازین پیروزی انقلاب اسلامی، در نظام فکری و ساختار گفتمان این تشکل حضور داشته است. این یافته، با توجه به اینکه مقاومت در برابر نظام سلطه، به‌عنوان یکی از موضوعات مورد تأکید امام خمینی، مقام معظم رهبری و مردم، در مجموعه دال‌های گفتمان انقلاب اسلامی جای گرفته است، حاکی از وجود پارادایم‌های انقلابی‌گری در ساختار فکری جامعه مدرسین بوده و می‌تواند التزام گفتمان جامعه مدرسین به گفتمان انقلاب اسلامی را از سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی نشان دهد. هرچند دیگر داده‌های تاریخی نیز بر وجود مواضع و نگرش‌های ضد نظام سلطه این تشکل در سال‌های شکل‌گیری زمینه‌های انقلاب اسلامی - قبل از سال ۱۳۵۷ - تأکید دارند. براساس دیگر یافته‌های پژوهش، جامعه مدرسین در طی چهار دهه گذشته، در قالب بیانیه‌های مناسبتی ماهانه و

سالانه و حتی در بیانیه‌های مقطعی و موردی، ضمن تلاش برای تبیین ماهیت و اهداف مخرب نظام سلطه، همواره بر نگرش و موضع ضد نظام سلطه‌ای خود تأکید، و از مخاطبان خود در فضاهای گفتمانی داخلی و بین‌المللی، به‌خصوص مدیران و کارگزاران نظام، توجه و تعهد به آن را خواستار شده است.

بخش دیگری از یافته‌ها نشان داد که گفتمان جامعه مدرسین در بازه زمانی مورد بحث، به‌ویژه از دهه دوم به بعد، بر طرد و حذف سویه‌های مفهومی غیرمنطبق با گفتمان انقلاب و رهبری، از دال نظام سلطه و چگونگی مواجهه با آن که توسط برخی سیاست‌ورزان، گروه‌ها و جریان‌های سیاسی، در فضاهای گفتمان‌گونه جامعه منتشر می‌شد، متمرکز شده است. این رویکرد، با عنایت به اقدام برخی گروه‌ها و جریان‌های سیاسی، از جمله جریان اصلاحات از دهه دوم انقلاب، به ورود در فرایند تجدیدنظر در نظام معنایی خود و تلاش برای ایجاد تغییر در مدل‌های برخی دال‌های گفتمانی انقلاب اسلامی^۱، از جمله دال مقاومت در برابر نظام سلطه، از شدت بیشتری برخوردار بوده است. براساس یافته‌های پژوهش، جملات و ادبیات مورد استفاده در گفتمان جامعه مدرسین، به‌عنوان یکی از تشکلهای مهم اصول‌گرا، حاکی از التزام این جامعه به رعایت بیشترین هم‌ارزی‌ها با نظام معنایی گفتمان انقلاب اسلامی بوده و نشان داده است که این تشکل علاوه بر طرح مستمر دغدغه‌ها و نگرانی‌های خود نسبت به پیامدهای ایجاد شک و تردید نسبت به مفهوم هژمونیک شدن^۲ عنصر مقاومت در برابر نظام سلطه، تلاش نموده است تا در راستای حفاظت از اصالت نظام معنایی گفتمان انقلاب اسلامی، با یادآوری اجماع گفتمانی دهه اول انقلاب پیرامون مفهوم و مدل‌های این عنصر، علاوه بر حفظ و تقویت اجماع مورد اشاره، معانی متباین منتشر شده در فضاهای گفتمان‌گونه و منتشر کنندگان آن را به‌عنوان غیرهای گفتمانی انقلاب اسلامی معرفی نماید. در این راستا، بیانیه‌های جامعه مدرسین، ضمن تأکیدات مکرر بر حمایت از بیانات و هشدارهای مقام معظم رهبری در این زمینه، اقدام به برجسته‌سازی ماهیت نظام سلطه و آسیب‌های ناشی از آن نموده و تلاش کرده است تا توجه آحاد مردم و علاقه‌مندان انقلاب اسلامی به اهمیت و نتایج مقاومت در برابر سلطه‌گران بین‌المللی را جلب، و از فاصله گرفتن این دال از مدل‌های دهه اول انقلاب، جلوگیری نماید. این موضع و نگرش گفتمانی جامعه مدرسین در مقاطعی که غیرهای گفتمانی انقلاب اسلامی، تلاش نموده‌اند به مقتضای مصالحی - مانند جلب نظر قدرت‌های سلطه‌گر، بازگشت به

۱. ر. ک: اخوان کاظمی، بهرام، «نقد و ارزیابی گفتمان‌های اجتماعی - سیاسی مطرح در جمهوری اسلامی»؛ دارابی، علی، «جریان‌شناسی سیاسی در ایران».

۲. هژمونیک شدن مفهوم یک دال گفتمانی زمانی اتفاق می‌افتد که یک گفتمان بتواند مدل‌های مورد نظر خود را به دال‌های گفتمانش نزدیک کند یا به عبارت دیگر نظام معنایی مطلوب خویش را در ذهنیت جمعی اجتماع، تثبیت کند. (ر. ک: سلطانی، ۱۳۸۳: ۱۷۳)

قدرت و ... - با شالوده شکنی، ضرورت مقاومت در برابر نظام سلطه راه، از نظام معنایی گفتمان انقلاب، حذف نمایند، از شدت و تمرکز مضاعفی برخوردار شده است.

علاوه بر موارد فوق، بخش دیگری از یافته‌ها نیز نشان داد که گفتمان جامعه مدرسین، توجه ویژه‌ای به گسترش گفتمان مقاومت در افکار عمومی مسلمانان در جوامع و کشورهای اسلامی داشته است. به همین منظور جامعه مدرسین در بخشی از بیانیه‌های خود، ضمن تبیین ماهیت نظام سلطه و اهداف آن در جوامع اسلامی، به کالبد شکافی مشکلات ناشی از حضور و دخالت کشورهای سلطه‌گر پرداخته و تلاش نموده است تا علاوه بر افشای اهداف سلطه‌گران بین‌المللی و تقبیح فعالیت‌ها و اقدامات مسامحه‌گرانه و سازش‌کارانه برخی حاکمان و جریان‌های سیاسی در جهان اسلام، توجه علماء، اندیشمندان و گروه‌های اسلامی را به اهمیت و ضرورت شکل‌دهی اجماع مسلمانان برای مقاومت در برابر نظام سلطه جلب نماید. این تمرکز و برجسته‌سازی به‌ویژه در مواقعی که اقدامات و سیاست‌های کشورهای سلطه‌گر منجر به بروز حوادثی زیان‌بار در سرزمین‌های اسلامی شده و نیز در مواردی که نظام سلطه درصدد به‌سازش کشاندن مسلمانان در خصوص مسائلی اساسی همانند مسئله فلسطین بوده، از شدت و غلظت بیشتری برخوردار شده است.

نتیجه

پژوهش حاضر با هدف بررسی جایگاه و مفهوم عنصر مقاومت در برابر نظام سلطه در گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم و سنجش فرضیه وقوع تحول گفتمانی نسبت به این عنصر در طی چهار دهه گذشته از پیروزی انقلاب اسلامی انجام شد. بررسی کلید واژه‌ها و عبارت‌های مورد استفاده در بیانیه‌های جامعه مدرسین در دهه اول انقلاب اسلامی، نشان داد که عنصر مقاومت در برابر نظام سلطه، از سال‌های اولیه پیروزی انقلاب اسلامی در ساختار گفتمان این تشکل تثبیت شده و نگرش گفتمانی این تشکل از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در راستای نگرش و اندیشه امام خمینی علیه السلام و الزامات گفتمان انقلاب در خصوص مقاومت در برابر نظام سلطه بوده است. گفتمان جامعه مدرسین، طی دهه‌های دوم تا چهارم انقلاب اسلامی، در واکنش به اشاعه برخی لغزش‌های معنایی مطرح شده توسط جریان‌ها و گفتمان‌های تجدیدنظرطلب، در خصوص مقاومت در برابر نظام سلطه، با کاربست پردازش‌های نظری مستند به تاریخ سیاسی ایران و استناد به اصول اسناد بالادستی گفتمان انقلاب اسلامی، شامل اندیشه سیاسی امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری و نیز اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، نقش مهمی در طرد دیدگاه غیرهای گفتمانی انقلاب اسلامی، نسبت به مفهوم و جایگاه عنصر یاد شده، در محیط گفتمانی جامعه و فضاهای تصمیم‌گیری کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران ایفا نموده است. بخش فرامحیطی گفتمان جامعه مدرسین نیز رویکرد

گسترش گفتمان‌سازی مقاومت در جوامع اسلامی را مدنظر قرار داده است. این رویکرد در مواقعی که سیاست‌های ستیزه‌جویانه نظام سلطه، به تخریب ارزش‌ها، معتقدات و هویت اسلامی و بی‌حس‌سازی مسلمانان نسبت به آن، به‌ویژه در مسئله فلسطین، و تسلط بر منابع و منافع حیاتی مسلمانان، سرعت و استمرار بخشیده، از شدت و برجستگی بیشتری برخوردار شده است. این پژوهش پیشنهاد می‌کند برای شفاف‌شدن مواضع سیاست‌ورزان، گروه‌ها و جریان‌های سیاسی مدعی انقلابی‌گری، مواضع گفتمانی آنان در طی دهه‌های گذشته، نسبت به عناصر بنیادین گفتمان انقلاب اسلامی، مورد بررسی و پژوهش قرار گیرد تا افکار عمومی به‌ویژه نسل جوان، با میزان تقید و تعهد آنان به مبانی و اصول گفتمانی انقلاب اسلامی، براساس واقعیت‌های میدانی و به‌دور از فضاها و نماهای مهندسی شده و هدف‌دار، آشنا شوند.

منابع و مأخذ

۱. آرون، ریمون، ۱۳۶۶، *مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، تهران، نشر انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۲. اخوان کاظمی، بهرام، ۱۳۸۹، *نقد و ارزیابی گفتمان‌های اجتماعی و سیاسی مطرح در جمهوری اسلامی*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳. اکبری اسحاق‌وندی، علی، ۱۳۸۹، «آشنایی با تشکل‌های روحانی: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم»، *پیام*، ش ۱۰۴.
۴. امینی، ابراهیم و سید اصغر جعفری، ۱۳۹۶، «راهبردهای امت اسلامی برای مقابله با نظام سلطه از دیدگاه امام خمینی»، *مطالعات انقلاب اسلامی*، سال چهاردهم، ش ۵۰.
۵. امینی، ابراهیم، ۱۳۶۴، «روابط بین الملل و سیاست خارجی حکومت اسلامی»، *نور علم*، ش ۹.
۶. بشیر، حسن، ۱۳۸۵، *تحلیل گفتمان، دریچه‌ای برای کشف ناگفته‌ها*، تهران، دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.
۷. پایگاه اطلاع‌رسانی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، <https://www.jameehmodarresin.org>
۸. جعفری، علی‌اکبر و سید محمدجواد قربی، ۱۳۹۲، «راهبردهای مقابله با سلطه فرهنگی نظام استکبار در اندیشه سیاسی امام خمینی رضی‌الله‌تعالی‌عنه»، *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*، ش ۹.
۹. حسینی‌زاده، سید محمدعلی، ۱۳۸۳، «نظریه گفتمان و تحلیل سیاسی»، *علوم سیاسی*، ش ۲۸.
۱۰. حقیقت، سید صادق، ۱۳۸۷، *روش‌شناسی علوم سیاسی*، قم، دانشگاه مفید.
۱۱. دارابی، علی، ۱۳۹۰، *جریان‌شناسی سیاسی در ایران*، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۲. سلطانی، سید علی‌اصغر، ۱۳۸۳، «تحلیل گفتمان به مثابه نظریه و روش»، *علوم سیاسی*، ش ۲۸.

واکاوی مفهومی عنصر «مقاومت در برابر نظام سلطه» در گفتمان جامعه مدرسین حوزه علمیه قم ... □ ۲۲۹

۱۳. سلطانی، سید علی اصغر، ۱۳۸۴، *قدرت، گفتمان و زبان، سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران*، تهران، نشر نی.
۱۴. شفیعی فر، محمدرضا و رضا رحمتی، ۱۳۸۹، «سیاست تعاملی ضد نظام سلطه»، *مطالعات انقلاب اسلامی*، ش ۲۲.
۱۵. صالح، سید محسن، ۱۳۸۵، *جامعه مدرسین حوزه علمیه قم از آغاز تا کنون*، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۱۶. عباسی، مجید، ۱۳۹۷، «نظام سلطه و تعارضات آن در روابط بین الملل در گفتمان مقام معظم رهبری»، *پژوهش‌های راهبردی سیاست*، ش ۵۵.
۱۷. فوزی، یحیی و سعید نریمان، ۱۳۹۱، «اصول تفکر سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در دهه اول انقلاب»، *جستارهای سیاسی معاصر*، ش ۲.
۱۸. کسرای، محمدسالار و علی پوزش شیرازی، ۱۳۸۸، «نظریه گفتمان لاکلا و موفه؛ ابزاری کارآمد در فهم و تبیین پدیده‌های سیاسی»، *سیاست*، ش ۳.
۱۹. مارش، دیوید و جری استوکر، ۱۳۹۳، *روش و نظریه در علوم سیاسی*، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲۰. مشکانی سبزواری، عباسعلی، ۱۳۹۹، «نقش جامعه مدرسین در فرایند تکاملی انقلاب اسلامی (با تأکید بر کارویژه فقه حکومتی)»، *نظام ولایی*، ش ۲.
۲۱. مظفری، آیت، ۱۳۸۵، *جریان‌شناسی سیاسی ایران معاصر*، قم، پژوهشگاه امام صادق علیه السلام.
۲۲. مقدمی، محمدتقی، ۱۳۹۰، «نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موف و نقد آن»، *معرفت فرهنگی و اجتماعی*، ش ۲.
۲۳. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۹، *صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی علیه السلام*، تهران، مؤسسه عروج.
۲۴. مولائی، محمدرضا و محمدجواد نوروزی، ۱۳۹۹، «انسداد مفهومی دال‌های بنیادین گفتمان انقلاب اسلامی در سپهر اندیشه امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای»، *مطالعات انقلاب اسلامی*، ش ۶۰.
۲۵. نریمان، سعید؛ یحیی فوزی و منصور انصاری، ۱۳۹۰، *تحلیل گفتمانی اندیشه سیاسی جامعه مدرسین حوزه علمیه در ارتباط با دیدگاه سیاسی امام خمینی علیه السلام*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی